

tożsamość stereotypy czesność

pod redakcją Renaty Dopieraty i Kai Kaźmierskiej

NOMOS

*Księga Jubileuszowa poświęcona
Profesorowi Zbigniewowi Bokszańskiemu
na 70-lecie urodzin*

tożsamość, nowoczesność, stereotypy

pod redakcją

Renaty Dopierały i Kai Kaźmierskiej

NOMOS

© Copyright by Zakład Wydawniczy »NOMOS«, 2012

Wszelkie prawa zastrzeżone. Książka ani żadna jej część nie może być przedrukowywana, ani w jakikolwiek inny sposób reprodukowana czy powielana mechanicznie, fotooptycznie, zapisywana elektronicznie lub magnetycznie, ani odczytywana w środkach publicznego przekazu bez pisemnej zgody wydawcy.

Recenzja: dr hab. Ewa Malinowska, prof. UŁ
dr hab. Dariusz Niedźwiedzki

Książka dofinansowana przez Katedrę Socjologii Kultury Uniwersytetu Łódzkiego,
Dziekana Wydziału Ekonomiczno-Socjologicznego

Redakcja i korekta: Magdalena Pawłowicz
Redakcja techniczna: Dariusz Piskulak
Projekt okładki: Michał Dziadkowiec

ISBN 978-83-7688-086-0

KRAKÓW 2012

Zakład Wydawniczy »NOMOS«
31-208 Kraków, ul. Kluczborska 25/3u; tel./fax (12) 626 19 21
e-mail: biuro@nomos.pl; www.nomos.pl

SPIS TREŚCI

Kaja Kaźmierska, Renata Dopierała, <i>Wstęp</i>	7
Wielisława Warzywoda-Kruszyńska, <i>Przemówienie Dyrektora Instytutu Socjologii</i>	13

Część pierwsza TOŻSAMOŚĆ

ROZDZIAŁ I. POLSKA TOŻSAMOŚĆ NARODOWA: DYSKURS, PAMIĘĆ, (SAMO)WIEDZA	17
Elżbieta Hałas, <i>Symbolizm Święta 3 Maja i dyskursy tożsamościowe po upadku komunizmu w Polsce</i>	19
Anna Matuchniak-Krasuska, „Polaków portret własny” – ujęcie artystyczne, potoczne, socjologiczne	38
Piotr Kulas, <i>Zaangażowanie czy neutralność. Kilka uwag o tożsamości i etosie polskiej inteligencji</i>	54
Urszula Kusio, <i>Wartości rdzenne w dyskursie popkultury</i>	67
Katarzyna Waniek, <i>Konflikt pamięci. II wojna światowa w spotkaniach młodych Polaków i wojennego pokolenia Niemców</i>	80
ROZDZIAŁ 2. KONSTRUOWANIE TOŻSAMOŚCI W ŚWIATACH SPOŁECZNYCH ...	99
Marek Czyżewski, <i>Dyskursy tożsamościowe w nauce i życiu społecznym: odmiany, własności, funkcje</i>	101
Kazimierz Kowalewicz, <i>Kłoskowska – Lotman – Sebeok. Luźna dywagacja o socjologii kultury</i>	121
Mariola Bieńko, <i>Tożsamość jako refleksyjna narracja współczesności w obszarze prywatnych i publicznych doświadczeń jednostki</i>	135
Małgorzata Kostrzyńska, <i>Proces włączania w świat bezdomnych – analiza na przykładzie biografii bezdomnych mężczyzn</i>	149
Paweł Ciołkiewicz, <i>Konstruowanie tożsamości dziennikarskiej w dyskursie publicznym. Przyczynek do analizy</i>	158
Tomasz Ferenc, <i>Liminalność a procesy tożsamościowe artystów emigrantów</i> ..	172

Część druga
NOWOCZESNOŚĆ

ROZDZIAŁ 3. ZMIANA SPOŁECZNA A ZMIANA KULTUROWA	187
Magdalena Matysek-Imielińska, <i>Współczesne wspólnoty: od polityki do estetyki</i>	189
Paweł Starosta, <i>Przynależność w dobie globalizacji</i>	200
Marek S. Szczepański, Anna Śliz, „Ja” zwielokrotnione. <i>Tradycja, wielokulturowość i świat wirtualny</i>	231
Janusz T. Hryniewicz, <i>Wielokulturowość a prawa człowieka</i>	246
ROZDZIAŁ 4. TOŻSAMOŚĆ ZBIOROWA – MIĘDZY IZOLACJĄ A INTEGRACJĄ	259
Mariola Flis, <i>Zmiana kulturowa i tożsamość na przykładzie Afryki Równikowej</i> . .	261
Andrzej Porębski, <i>Tożsamość narodowa Szwajcarów – historia i teraźniejszość</i> . .	273
Alla Karnaukh, <i>Identyfikacja narodowa w wielokulturowym społeczeństwie ukraińskim</i>	286
Katarzyna Warmińska, <i>Jak Kaszubi myślą o sobie, tożsamości i narodzie? Analiza wypowiedzi uczestników forum naszekaszuby.pl</i>	299
Ewa Michna, <i>Pomiędzy etnicznością separacyjną a polityczną. Analiza tożsamości etnicznej Rusinów karpackich</i>	313

Część trzecia
STEREOTYPY

Marcin Dębicki, <i>Wokół stereotypów narodowych i niektórych zjawisk pokrewnych. Nowe formy starych dylematów</i>	327
Antoni Sułek, „ <i>Władza Żydów</i> ” i słabnąca władza stereotypu. <i>Eksperymentalne badanie wzdłuż czasu</i>	339
Wojciech Świątkiewicz, <i>Śląskie światy: tożsamości i stereotypy. Refleksje wokół dzienników Jana Szczepańskiego z lat 1935–1945</i>	358
Bibliografia	373

KAJA KAŻMIERSKA

Uniwersytet Łódzki
Instytut Socjologii

RENATA DOPIERAŁA

Uniwersytet Łódzki
Instytut Socjologii

WSTĘP

Zbiór tekstów, który Państwu prezentujemy, został przygotowany na ogólnopolską konferencję „Tożsamość, stereotypy, nowoczesność”, która odbyła się w dniach 27-28 września 2010 roku w Łodzi. Okazją do jej zorganizowania stał się Jubileusz 70-lecia Urodzin Profesora zw. dr. hab. Zbigniewa Bokszańskiego, długoletniego pracownika Uniwersytetu Łódzkiego i kierownika Katedry Socjologii Kultury (organizatora konferencji) w Instytucie Socjologii.

Tytuł konferencji, a zarazem prezentowanego tomu, nie jest przypadkowy, jest on odzwierciedleniem zainteresowań naukowych Jubilata, podejmowanych i rozwijanych w trakcie wieloletniej pracy naukowej. W ramach tak szeroko zarysowanego obszaru tematycznego organizatorzy zaproponowali uczestnikom do rozważenia kilka kwestii problemowych w różny sposób łączących wskazane w tytule wymiary. Dotyczyły one zagadnień kształtowania się i przemian tożsamości indywidualnej i zbiorowej we współczesności, rozwoju i przejawów procesu indywidualizacji, postrzegania tożsamości narodowych i narodu w kontekście późnej nowoczesności, spojrzenia na nowe ruchy społeczne przez pryzmat konstruowania tożsamości, statusu dawnych stereotypów we współczesnym społeczeństwie, relacji między tożsamością i stereotypami, także w kontekście wielokulturowości, w końcu konfliktów i wykluczenia społecznego. Punktem spajającym wyszczególnioną problematykę miała być refleksja nad kierunkiem i dynamiką zmian dokonujących się w tych segmentach rzeczywistości w społeczeństwie polskim, choć nie tylko.

W konferencji wzięło udział ponad 100 osób, w tym 98 z referatami, reprezentujących niemal wszystkie ośrodki akademickie w Polsce, zarówno uczelnie publiczne, jak i niepubliczne. Ze względu na szczególny – jubileuszowy – charakter konferencji, jej uczestnikami były nie tylko osoby zaproszone przez Profesora Zbigniewa Bokszańskiego, jego wieloletni współpracownicy i przyjaciele, ale także licznie reprezentowana grupa początkujących pracowników nauki. Spotkanie młodych adeptów nauki – doktorów, doktorantów i asystentów, miało w zamyśle organizatorów stworzyć możliwość zaprezentowania i poznania ich dorobku naukowego w obszarze będącym przedmiotem konferencji. Szeroka formuła konferencji sprawiła, że uczestnikami byli

nie tylko socjologowie, ale także reprezentanci innych, mniej lub bardziej, pokrewnych dyscyplin wiedzy – kulturoznawcy, filozofowie, historycy, filologowie, psychologowie, co pozwoliło spojrzeć na omawiane zjawiska wieloaspektowo i przyjąć różne – często odmienne – perspektywy.

W efekcie program konferencji obejmował cztery sesje plenarne, w których wystąpili goście Profesora Bokszańskiego, oraz siedemnaście grup roboczych będących rozwinięciem zarysowanej w tytule tematyki konferencji. Były to m.in.: Stereotypy płciowe; „Ja” a system społeczno-kulturowy; Strategie tożsamościowe imigrantów; Tożsamość wykluczonych; Naród i tożsamość narodowa; Tożsamość indywidualna i zbiorowa w kontekście lokalnym; Stereotypy narodowe; Ponowoczesne konstrukcje tożsamości; Tożsamość elit symbolicznych; Pamięć i historia a tożsamość; Tożsamość narodowa – pytanie o wartości; Tożsamość zbiorowa – mniejszości etniczne i narodowe; Globalizacja i nowe ruchy społeczne; „Kim jestem?” – wymiary tożsamości ponowoczesnej; Tożsamość w świecie pracy; Tożsamość narodowa-konteksty europejskie i amerykańskie; Tożsamość zbiorowa – między izolacją a integracją.

Ze względu na ograniczenia wydawnicze nie było możliwe zaprezentowanie wszystkich nadesłanych tekstów, konieczna była ich selekcja. Tom został podzielony na trzy części – Tożsamość, Stereotypy, Nowoczesność – będące odpowiednikami podstawowych zagadnień zasygnalizowanych w nazwie konferencji. Dokonany podział nie separuje poszczególnych części w sposób kategoryczny, rozłączność wymienionych elementów, tzn. tożsamości, stereotypów i nowoczesności, ma jedynie charakter porządkujący. Tytułowe wątki pojawiają się niemal we wszystkich zamieszczonych tekstach (choć ze zróżnicowaną intensywnością), dlatego umowna jest także – do pewnego stopnia – klasyfikacja poszczególnych artykułów do wyodrębnionych działów. Kryterium przyporządkowania artykułu do danego obszaru stanowiła dominująca w nim tematyka, silniejsze akcentowanie któregoś z trzech kluczowych tematów, nieeliminujące jednak pozostałych; w konsekwencji np. w dziale „Nowoczesność” pojawiają się artykuły odnoszące się bardziej szczegółowo do zagadnień tożsamości. Przenikanie się wiodących kategorii wynika głównie z ich specyfiki – można je rozpatrywać z perspektywy teoretycznej, niejako autonomicznie, ale także traktować je jako narzędzia wykorzystywane do analiz konkretnych aspektów rzeczywistości. Obie te perspektywy są w tomie reprezentowane.

Wyznaczające obszar dociekań poznawczych pojęcia „tożsamości”, „stereotypów”, „nowoczesności” różnią status ontologiczny i zakresy semantyczne. Najszerza znaczeniowo jest „nowoczesność” (używana przez autorów zamieszczonych tekstów również w formułach późnej, zradykalizowanej nowoczesności czy ponowoczesności), która stanowi, mniej lub bardziej wyraźnie zaznaczony, kontekst społeczno-kulturowy większości rozważań. Nowoczesność w omawianym ujęciu jest więc pojmowana zarówno jako zjawisko o charakterze przestrzenno-czasowym, posiadającym określone właściwości, ale także jako pewna rama conceptualna, przez pryzmat której dokonuje się opisu i analizy problemów społecznych. Z oczywistych względów refleksja obecna w tomie dotyczy głównie dynamiki przeobrażeń tożsamościowych

obserwowanych aktualnie w życiu społecznym, choć wątek ten nie wyczerpuje spektrum zjawisk identyfikowanych ze współczesnością.

Będąca kluczowym aspektem części poświęconej nowoczesności zmiana społeczno-kulturowa, dokonująca się w warunkach globalizującego się świata, pozostaje w dialektycznym związku z, przyjmującym różne formy, problematyzowaniem tożsamości zarówno kolektywnej (etnicznej, narodowej), jak i indywidualnej. Nowoczesność i tożsamość to zatem kategorie niemożliwe do rozdzielenia, warunkujące się wzajemnie, wymagające paralelnej analizy. Stawanie się kimś podobnym i różnym oraz późniejsze transformacje autodefinicyjne dokonują się wszak w pejzażu społeczno-kulturowym, rekonfiguracje rzeczywistości społecznej zbiegają się z koniecznością redefinicji dotychczasowych identyfikacji (autocharakterystyk) aktorów społecznych i refleksyjnego podejścia do *Self*. Komplementarne procesy hybrydyzacji i homogenizacji odnosić się mogą w jednakowym stopniu do poziomu makrozdarzeń, jak i doświadczeń indywidualnego podmiotu w skali mikro.

Tak rozległe podejście do tożsamości jest ilustracją reprezentowanego w tomie jej szerokiego ujęcia – przejawia się ono w zastosowaniu koncepcji tożsamości do opisu jednostek czy różnych zbiorowości, struktur, kategorii społecznych (np. elity symboliczne, mniejszości etniczne). Rozważania nad współczesną tożsamością ułożone są także w zróżnicowanych kontekstach polityczno-kulturowo-społecznych (np. kultura popularna, II wojna światowa, emigracja, procesy indywidualizacyjne, itp.), co odnosi do równie szeroko pojmowanej nowoczesności.

Relatywnie samoistna jest część dotycząca stereotypów, choć także one są opisywane i postrzegane przez pryzmat zjawisk zachodzących we współczesności, które wpływają na nie utrwalająco lub modyfikująco. Nie oznacza to zarazem, że wątki postrzeżeń stereotypowych nie są podejmowane przez autorów zajmujących się zagadnieniami tożsamości.

Szczegółowy układ książki jest następujący:

Część pierwsza – TOŻSAMOŚĆ – obejmuje teksty zgrupowane w dwa rozdziały: „Polska tożsamość narodowa: dyskurs, pamięć, (samo)wiedza” oraz „Konstruowanie tożsamości w światach społecznych”. Pierwszy z nich, „Polska tożsamość narodowa: dyskurs, pamięć, (samo)wiedza”, to wielowątkowa refleksja na temat tożsamości narodowej prezentująca m.in. tożsamościowe strategie dyskursowe wytwarzane w polu władzy i religii (Elżbieta Hałas, *Symbolizm Święta 3 Maja i dyskursy tożsamościowe po upadku komunizmu w Polsce*) oraz w polu popkultury (Urszula Kusio, *Wartości rdzenne w dyskursie popkultury*); społeczne konstrukcje „polskości” (Anna Matuchniak-Krasuska, *„Polaków portret własny” – ujęcie artystyczne, potoczne, socjologiczne*); postawy reprezentowane przez inteligencję (Piotr Kulas, *Zaangażowanie czy neutralność? Kilka uwag o tożsamości i etosie polskiej inteligencji*), rolę pamięci w tworzeniu zbiorowej tożsamości narodowej (Katarzyna Waniek, *Konflikt pamięci. II wojna światowa w spotkaniach młodych Polaków i wojennego pokolenia Niemców*).

Rozdział drugi łączy problematykę tożsamości z zagadnieniem światów społecznych i jej różnorodne – kontekstowo uwarunkowane – manifestacje: w świecie

wykluczonych (Małgorzata Kostrzyńska, *Proces włączania w świat bezdomnych – analiza na przykładzie biografii bezdomnych mężczyzn*), w środowisku dziennikarzy (Paweł Ciołkiewicz, *Konstruowanie tożsamości dziennikarskiej w dyskursie publicznym. Przyczynek do analizy*), czy wśród artystów emigrantów (Tomasz Ferenc, *Liminalność a procesy tożsamościowe artystów emigrantów*). Rozważania na temat współczesnych praktyk konstruowania tożsamości poprzedzone są artykułami Marka Czyżewskiego *Dyskursy tożsamościowe w nauce i życiu społecznym: odmiany, własności, funkcje*, oraz Kazimierza Kowalewicz *Kłoskowska–Lotman–Sebeok. Luźna dywagacja o socjologii kultury*. Tekstem łączącym teoretyczne i praktyczne perspektywy prezentowane w tym rozdziale jest artykuł Marioli Bienko *Tożsamość jako refleksyjna narracja współczesności w obszarze prywatnych i publicznych doświadczeń jednostki*.

Rozmywanie się dotychczasowych kategorii identyfikacyjnych, utrata ich aktualności ze względu na przeobrażenia kategorii czasowo-przestrzennych każą stawiać pytania o charakter, formy oraz istotę przynależności we współczesnym świecie. Problematyka ta poruszana jest przez autorów, których teksty znalazły się w części drugiej tomu. Została ona skategoryzowana w oparciu o formułę NOWOCZESNOŚCI i dotyczy przede wszystkim zagadnień globalizacji, intensyfikacji kontaktów kulturowych oraz ich konsekwencji, również w wymiarze tożsamościowym. Także w tej części wyodrębniono dwa rozdziały; w pierwszym zatytułowanym „Zmiana społeczna a zmiana kulturowa” zgromadzone są teksty, w których pojawia się wieloaspektowo analizowana tematyka przemian w zakresie zbiorowego uczestnictwa (Magdalena Matysek-Imielińska, *Współczesne wspólnoty: od polityki do estetyki*; Paweł Starosta, *Przynależność w dobie globalizacji*). W rozdziale tym pojawia się także zagadnienie przemian tożsamości zbiorowej rozpatrywanej w kontekście wielokulturowości. Wątek ten reprezentują głównie teksty Anny Śliz i Marka Szczepańskiego „*Ja*” *zwielokrotnione. Tradycja, wielokulturowość i świat wirtualny*, oraz Janusza Hryniewicza *Wielokulturowość a prawa człowieka*.

Drugi rozdział tej części: „Tożsamość zbiorowa – między izolacją a integracją”, obejmuje teksty ilustrujące konstruowanie i przeobrażenia identyfikacji zbiorowych w kontekście narodowym (Andrzej Porębski, *Tożsamość narodowa Szwajcarów: historia i teraźniejszość*; Alla Karnaukh, *Identyfikacja narodowa w wielokulturowym społeczeństwie ukraińskim*), etnicznym (Katarzyna Warmińska, *Jak Kaszubi myślą o sobie, tożsamości i narodzie. Analiza wypowiedzi uczestników forum naszekaszuby.pl*; Ewa Michna, *Pomiędzy tożsamością separacyjną a polityczną. Analiza tożsamości etnicznej Rusinów Karpaccich*), a także „kontynentalnym” (Maria Flis, *Zmiana kulturowa i tożsamość na przykładzie Afryki Równikowej*).

Część trzecia poświęcona jest zagadnieniu STEREOTYPÓW. Tekstem wprowadzającym jest artykuł Marcina Dębickiego *Wokół stereotypów narodowych i niektórych zjawisk pokrewnych. Nowe formy starych dylematów*, w którym autor zastanawia się nad adekwatnością pojęcia stereotypu we współczesnej rzeczywistości. Rozwinięciem empirycznym tych rozważań są pozostałe teksty. Antoni Sulek w artykule „*Władza Żydów*” i *słabnąca władza stereotypu. Eksperymentalne badanie wzdłuż*

czasu, na podstawie badań podejmuje próbę określenia siły trwałości stereotypów antysemickich w społeczeństwie polskim, z kolei Wojciech Świątkiewicz zastanawia się nad stereotypowym postrzeganiem Śląska rekonstruowanym na podstawie analiz dzienników Jana Szczepańskiego (*Śląskie światy: tożsamości i stereotypy. Refleksje wokół „Dzienników” Jana Szczepańskiego z lat 1935–1945*).

Swoistą cechą konferencji rocznicowych jest ich rozproszona tematyka, zwłaszcza jeśli w dorobku Jubilata odnaleźć można wiele zainteresowań teoretycznych i badawczych. Tak też było i w tym przypadku, a ów nieco eklektyczny charakter tomu jest tego odzwierciedleniem. Ilustruje on dobrze atmosferę Jubileuszu – spotkania socjologów (i nie tylko) starszego i młodego pokolenia, które stało się okazją do twórczej wymiany myśli.